

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh809>

TANZİMAT DÖNEMİ'NDE BİR İÇ GÜMRÜK UYGULAMASI OLARAK KIZANLIK VE TEVÂBİ GÜLYAĞI GÜMRÜK RÜSÛMU

Kerim SARIÇELİK*

Özet

Osmanlı Devleti'nde sınırlarda ve limanlarda kurulan gümrükler yanında ülke içerisindeki bölgeler arasında mal-ürün mübadelesinin vergilendirildiği iç gümrükler de bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Kızanlık'ta meydana getirilmiş olan iç gümrük noktasıydı. Kızanlık, Eski Zağra, Yeni Zağra ve Filibe merkez ve köylerinde üretilen gülyağlarının bölge dışına götürülmesi durumunda ürünler burada vergilendirilirdi. Devletin tahsil ettiği %12 oranında amediyye ve reftiyye adı verilen gümrük vergileriydi.

19. Yüzyılda Avrupa İtiryat sanayi için önemli bir ihraç ürünü hâline gelen gülyağının gümrük vergileri bazı durumlarda devlet memurları tarafından emanet yöntemiyle ama çoğunlukla iltizam sistemiyle mültezimlerce tahsil edilmiştir. Araştırmada Kızanlık ve çevresi gülyağı gümrük vergilerinin 1847-1854 yılları arasında ne yolla tahsil edildiği, devletin buradan ne miktar gelir elde ettiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca vergi tahsilinde karşılaşılan sorunlar ve bunların nasıl çözüldüğü incelenmiştir. İltizam usulü ile emanet yönetiminin pratikteki uygulamaları hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Gülyağı, iç gümrük, Kızanlık ve çevresi, gümrük vergisi*

A Domestic Custom Practice during the Tanzimat (Reform) Era Rose-oil Customs Tariff in Kızanlık District

Abstract

Besides, the customs established at the borders and the ports of the Ottoman State, there were also domestic custom taxation for product and goods exchange. One of them was the domestic custom point established in Kızanlık. If the rose-oil produced in

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniv. Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD.

the center and surrounding villages of Kızanlık, Stara Zagora, Nova Zagora and, Plovdiv were to be taken out of the region, it was taxed in Kızanlık. A total custom tariff of 12%, labeled amediyye and reftiye, was collected by the state.

The custom tariffs of rose oil, an important export product for the European perfume industry during 19th century, was collected either by official tax collectors or by taxman according to tax farming procedure. The present study sheds light upon the tax collection system in the Kızanlık region and the income of the Ottoman State from this area between 1847-1854. Moreover, the problems encountered in the taxation and tax collection system, as well as the solution to these were also investigated. Information about the practical implementation of tax collection by state officials and tax farming practices are also given.

Key Words: *Rose oil, domestic customs, Kızanlık and districts, customs tariffs*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ne kadar kara-hudut gümrükleri, sahil gümrükleri ve kara(iç) gümrükleri olmak üzere üç çeşit gümrük söz konusuydu. Komşu devletler sınırlarında ve önemli limanlarda kurulan hudut ve sahil gümrükleri, uluslararası iç ve dış ticareti kontrol etmek ve vergilendirmek amacıyla meydana getirilmişlerdi. Buralar devlet hazinesinin önemli bir gelir kalemini oluştururdu. Bunun yanında devlet hazinesine katkı sağlamak için Osmanlılar, ülke içerisinde ekonomik bir bütün olarak düşündükleri birçok şehir ya da bölgede kara gümrükleri kurmuşlar, gümrük bölgesinde üretilen malların-mahsullerin buralarda tüketilmeyip başka yerlere nakledilmesi durumunda bunu çeşitli oranlarda vergiye tâbi tutmuşlardı.¹ İç gümrük teşkilatının kurulduğu yerlerin seçiminde o yerin coğrafi büyüklüğünden çok ekonomik potansiyeli ve ticarî yollar üzerinde olması etkili olmaktadır. 18.yüzyıla birlikte iç gümrük noktalarının sayısı hızla artmaya başladı. 1840 yılına gelindiğinde iç gümrük merkezleri hemen hemen bütün şehirlerde bulunmaktaydı.²

Oysa Avrupa Devletleri, uyguladıkları merkantilist ekonomi politikalarının etkisiyle iç pazar bütünlüğünü yaratma süreci içinde iç gümrükleri 18. yüzyıl sonlarında kaldırmaya başladılar ve 19. yüzyıl ortalarında mevcudiyetlerine tamamen son verdiler.³ Tanzimat Fermanı'yla birlikte Avrupa

¹ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, Ankara 1990, s. 146; Mübahat S. Kütükoğlu, "Gümrük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.14, s. 263.

² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 201-202.

³ Genç, *age*, s.196; Kütükoğlu, *agm*, s. 263.

Tanzimat Dönemi'nde Bir İç Gümrük Uygulaması

ile siyasî, iktisadî bir bütünlüğe girme arzusu gösteren Osmanlı Devleti de 1843 yılı Mayıs ayı itibarıyla muhdes (sonradan kurulmuş) kara gümrüklerini kaldırma kararı aldı.⁴ Bu kararın alınmasında yabancı rekabeti nedeniyle zor durumda kalan yerli sanayinin korunması ve yeni yeni kurulmaya başlanan fabrikalara ucuz hammadde temin etme gereği de rol oynamıştır.⁵ Muhdes kara gümrükleri kaldırılmakla beraber eski dönemlerde kurulmuş olan ve kadim kara gümrükleri adı verilen üniteler, varlıklarını hâlâ devam ettirmekteydiler. Bu durum aslında adaletsizliğe sebep olmaktaydı. Çünkü devlet bu gümrüklerde %12 oranında vergi almaktaydı. Vergi oranı 1861 yılında %8'e indirildi. Fakat iç gümrük bulunmayan yerlerdeki üreticiler-tüccarlar bu vergiden muaf tutulmuş oluyorlardı. Kadim kara gümrüğü olan yerlerdekilere ise mal ve mahsulleri dışarı satmaları durumunda vergiyi ödemekle yükümlüydüler. Bu durum 13 Mart 1874'ten geçerli olmak ve tütün, enfiye, müskirat ve tuz hariç tutulmak kaydıyla kara gümrüklerinin lağvedilmesi kararının alınmasına kadar sürdü.⁶ Böylelikle bu dört ürün dışında kara yoluyla yapılan mübadelenin tümü için iç gümrük kaldırılmış oluyordu. Yabancı gemilerin içdeniz hatlarında, denizle irtibatlı nehirlerde taşımacılığa geniş ölçüde katılmaları sebebiyle iç gümrüğün bir parçasını oluşturan suyollarındaki gümrüklerden alınan vergiler ise “teçhizat-ı askeriye ianesi” adı altında %2 olarak alınmaya devam etmiş ve nihayet 1909 bütçe yasasıyla iç gümrükler tamamen kaldırılmıştır.⁷

Hazinenin nakdî gelir kaynaklarından birisini oluşturan gümrükler, mukataa olarak teşkil edilirler ve çoğunlukla iltizama verilirlerdi. İltizam, devlet gelirlerinin toplanmasında uzun süre başarıyla uygulanmış bir ekonomik modeldi. Bir bölgenin gümrük iltizamını müzayedeye ile alan mültezim, iltizam bedelinin bir kısmını peşin olarak hazineye yatırmakla mükellefi. Ayrıca kalan miktar için sağlam bir ya da birkaç kefil göstermek zorundaydı. Böylece devlet alacağını garantiye almış olurdu. Müzayedede esas alınacak vergi gelirlerinin

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)*, 46/890, 24 Ocak 1843 (22 Zilhicce 1258); Şener, *age*, s.148.

⁵ Genç, *age*, s.202.

⁶ Yakup Karataş, Sacit Uğuz, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönem İç Gümrük Rejimi ve Bunun Taşradaki Yansımaları: Erzurum Örneği”, *History Studies*, Volume:4 Issue:2, Temmuz 2012, s. 215; Kütükoğlu, *agm*, s. 263.

⁷ Zafer Toprak, “Tanzimat'tan Sonra Dış İktisadî Politika”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. III, s.668.

tespit edilememesi ya da iltizama talip çıkmaması durumunda vergi, devlet memurları tarafından tahsil edilirdi ki buna emanet usulü adı verilmiştir.⁸

Mültezimlerin aşırı uygulamaları yüzünden halk üzerindeki vergi yükünü dayanılmaz hâle getiren ve aynı zamanda mevcut vergi gelirlerinin bir kısmının mültezimlerle paylaşılması yönünden hazinenin gelir kaybına da sebep olan iltizam usulü, Tanzimat Dönemi'nde Mart 1840 tarihinden geçerli olmak üzere kaldırıldı. Artık vergiler yeni oluşturulan muhassıllık teşkilatı içinde maaşlı devlet memurlarınca emanet usulüne göre tahsil edilmeye başlandı. Vergi gelirleri için iki yıl uygulanan bu usul, çeşitli nedenlerle başarısızlıkla sonuçlandı. Bu şekilde devlet hazinesi, iltizamla elde ettiği vergi gelirlerinin çok azını toplayabildiğinden 1842 yılından itibaren tekrar eski düzene dönüldü. Fakat devlette iltizamı kaldırma konusunda siyasî irade yerleşmiş olduğundan gümrüklerde emanet yönetimi 1860 Mart ayından itibaren tamamen uygulama alanına konulmuştur.⁹

Kızanlık Bölgesinde Gülcülük ve Gülyağı Üretimi

Osmanlı Devleti'nde ticarî olarak gül yetiştiriciliği ve gülyağı üretimi, 17. yüzyıl sonlarında bir Türk tüccarın gayretleriyle Rumeli'de başladı. Sonradan Doğu Rumeli olarak adlandırılan Kızanlık, Eski Zağra, Yeni Zağra, Filibe, Çırpan, Peştera ve Karlova bölgeleri 19. yüzyılda dünyanın en önemli gülyağı üretim merkezleri hâline geldiler.¹⁰

Bölgede genellikle "*Rosa Damascena Mill*" adı verilen yağ çıkartmaya elverişli bir gül türünün ziraatı yapılmaktaydı. Pembe Şam gülü, Okka gülü, Kızanlık gülü ve sonradan Isparta gülü olarak da adlandırılan bitkiden, normal şartlar altında 300-500 adet gül goncasından bir kilogram gül yaprağı ve üç ton gül yaprağından da bir kilogram gülyağı elde edilebilmekteydi.¹¹ Oldukça hassas olan bu gül çeşidi, ilkbaharda don ve kırağı tutmayan nispeten ılıman, yağmurlu, çiçeklenme zamanında sıklıkla çığ düşen bölgelerde ve az kireçli,

⁸ Kütükoğlu, *agm*, s. 266.

⁹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 340. Ziraat üretiminde emanet yönetimi bir yıl daha devam etmiş ve 1843 yılında tekrar iltizama dönülmüştür. Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, C.22, s. 157-158.

¹⁰ P.İ.Orozoff, *The Rose Its History*, Kazanlık 1906, s. 7.

¹¹ Abdülgafur Acatay, *Gül ve Gülyağı*, Özyayın Matbaası, İstanbul 1969, s. 7; Mehmet Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Gülcülük ve Gülyağcılık", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler Kitabı*, (7-9 Nisan 1999), Konya 2000, s. 753.

humuslu, yumuşak killi topraklarda yetiştirilirdi.¹² Doğu Rumeli'de Tunca ve Arda vadileri, iklimi ve toprak özellikleri bakımından bu tür gül üretimi için son derece elverişliydi.¹³

Bununla birlikte büyük arazilerde gül üretimine girişmek ve gülyağı taktir etmeye yarayan malzemeleri temin etmek ancak üretilen mahsule-maddeye olan talebin artmasıyla mümkün olabilirdi. Oysa Tanzimat Dönemi'ne kadar gülyağı, gerek iç piyasa gerekse ihracat bakımından tüketimi sınırlı bir ticarî ürün olarak kaldı. Gerçi her sene törenlerle hazırlanıp Hicaz'a gönderilen Surre Alayları için Surre Emimi tarafından gülyağı mubayaa edilirdi.¹⁴ Ayrıca erken dönemlerden beri bir miktar gülyağı ihraç da edilmekteydi.¹⁵ Ama tüm bunlar gül yetiştiriciliğini özendirerek, sektörü büyütecek bir etkidenden yoksundu.

19 yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren dünya ticareti hızla büyümeye başladı. Başta İngiltere olmak üzere Sanayi İnkılabı ile endüstrileşen Avrupa Devletleri daha fazla ham maddeye ve pazara ihtiyaç duymaya başladılar.¹⁶ Bu süreçte gülyağı da diğer ürünler gibi Avrupa itriyat fabrikaları ve parfüm sanayii için önemli bir madde hâline geldi. 1840'lardan sonra Avrupalı tüccarlar daha fazla miktarlarda gülyağı talep etmeye başladılar. Böylelikle Kızanlık ve çevresinde gül yetiştiriciliği hızla gelişmeye başladı. Nitekim 1850 yılında bölgede üretilen gülyağı miktarı 1500-1800 kilograma erişti. 1859 yılında bölgenin 140 köyünde gülyağı çıkartmaya yarayan 2.500 imbik bulunmaktaydı.¹⁷ Yeni yüzyıl başında elde edilen gülyağı miktarı 4.000

¹² *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 19 Teşrin-i Evvel 1324, S. 24, s. 369; *Gülistan Tesis ve Tımarına ve Gül Yağı Taktir ve İmâline Dâir Risâle*, Kader Matbaası, İstanbul 1328, s. 3.

¹³ Ernest Guenther, *Gülyağı*, (Çev. Mahir Çolakoğlu) Türk Standartları Enstitüsü Yayını, Ankara 1964, s. 11.

¹⁴ BOA, *Cevdet Maliye (C.M)*, 195/8089, 31 Temmuz 1829 (29 Muharrem 1245). 4 Aralık 1828(26 Cemaziyelevvel 1244) tarihli bir başka belgede Surre-i Hümayun için satın alınan 533 miskal (bir miskal yaklaşık dört buçuk gram) gülyağı için 3.198 kuruş ödendiği kayıtlıdır (BOA, *Cevdet Evkaf*, 383/19427). Sonraki yıllarda da aynı miktar gülyağının Surre-i Hümayun için alınmaya devam ettiği görülmektedir (BOA, *İrade Dahiliye (İ. DH)*, 754/61600, 11 Eylül 1877(3 Ramazan 1294).

¹⁵ BOA, *C.M*, 679/27856, 21 Eylül 1835 (28 Cemaziyelevvel 1251). Ecnebilerin memleketlerine götürmek için İstanbul ve Tevabi Gümrüklerine 1.228 miskal gülyağı naklettikleri hakkında.

¹⁶ Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. III, s.642.

¹⁷ Turhan Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadoluda Yağ Gülü Yetiştirilmesi ve Gülyağı", *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni (Gül Özel Sayısı)*, Anadolu Üniversitesi Tıbbi Bitkiler Araştırma Merkezi Yayını, Eskişehir 1990, S. 4, s. 8.

kilogramı aşmıştı.¹⁸ Kızanlık gülyağları böylelikle dünyada değerli gülyağını sağlamada hemen hemen tekel haline gelmiştir¹⁹.

Kızanlık ve Tevâbi Gülyağı Gümrük Rüsûmu

Tanzimat Dönemi'nde gülyağı üretiminden ve ticaretinden öşür ve ihtisap vergileri dışında 1861 yılına değin %9 “*amediyye*” ve %3 “*reftiyye*” olmak üzere % 12 oranında gümrük vergisi alınmaktaydı. 1847-1854 yıllarına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden anlaşıldığına göre bu dönemde Kızanlık ve çevresine ait gülyağı gümrük vergileri, emaneten yönetildiği birkaç yıl haricinde tamamen mültezimlerce tahsil edilmişti. Hemen belirtmek gerekir ki, belgelerde iltizama konu olan “*Kızanlık ve tevâbi gülyağı gümrük rüsûmu*” tabirinden Kızanlık, Eski Zağra, Yeni Zağra ve Filibe'de üretilen gülyağlarının amediyye ve reftiyye gelirleri kastedilmekteydi. Bölge ekonomik bir bütün olarak değerlendirilmiş ve gülyağı üretilen diğer merkezlerden ayrılmıştı. Rumeli'de buralar dışında da bazı yerlerde gülyağı üretimi yapılmakta ve devlet buralardan da gümrük vergisini çeşitli yollarla tahsil etmekteydi.

Gümrük bölgesine Kızanlık'ın ön ad olarak verilmesi, oranın en çok gülyağı üretilen merkez olmasıyla ilgili olmalıdır. Gerçi döneme ait ayrıntılı istatistiki veriler yoktur. Fakat P.İ. Orozoff'un 45-50 yıl sonrasına ait verdiği bilgiler bu konuda bir fikir vermektedir. Bu verilere göre 1899 yılında Filibe'de 202 kilogram, Eski Zağra'da 83 kilogram, Yeni Zağra'da 45 kilogram gülyağı elde edilirken Kızanlık'ta bu miktar yaklaşık 847 kilogramdır. 1904 yılında Filibe'de 458 kilogram, Eski Zağra'da 169 kilogram, Yeni Zağra'da 94 kilogram ve Kızanlık'ta 1.386 kilogram gülyağı üretilmiştir.²⁰ Verilerden bölgeden elde edilen gülyağı miktarının beş yıl boyunca nicelik olarak arttığı fakat oransal olarak büyük bir değişiklik göstermediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 45-50 yıl öncesinde de değerlerin, gülyağı üretim merkezlerinde benzer bir orana sahip olduğu düşünülebilir.

Araştırmanın bu bölümünde, bir iç gümrük uygulaması olarak Kızanlık ve tevâbi gümrük vergisinin 1847-1854 yıllarında ne yolla tahsil edildiği, devletin buradan ne miktar gelir elde ettiği, karşılaşılan sorunlar ve bunların

¹⁸ Bölgenin Bulgaristan'a katılmasından sonrasına ait bir istatistikte gülyağı üretim miktarı şöyle verilmiştir:1899 yılı; 2.142 kg 410 gr, 1903 yılı; 4076 kg 750 gr, 1904 yılı; 4.197 kg 530 gr. Orozoff, *age*, s. 20.

¹⁹ Guenther, *age*, s. 8.

²⁰ Orozoff, *age*, s. 20.

nasıl çözülmeye çalışıldığı üzerinde durulacak ve iltizam usulü ile emanet yönetiminin pratikteki uygulamaları hakkında bilgiler verilecektir.

Tanzimat Dönemi'nin hemen başında 1840 ve 1841 yıllarında diğer vergiler gibi gülyağı gümrük vergileri de emanet yöntemiyle tahsil edildi. Ancak bu yöntem henüz maliye bürokrasisinin oluşmamış olması ve bu uygulamaya karşı olan mültezimlerin taşradaki olumsuz tutumları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Böylelikle ülkede 1842 yılıyla beraber yeniden iltizama dönüldü. Kızanlık bölgesi için 1847 yılına kadar geçen süreçte gümrük vergilerinin hangi yolla toplandığına dair ayrıntılı bilgiler yoktur. Yalnız 12 Haziran 1848 tarihli bir belgede, gülyağı mültezimlerinden Çukacı Aleksi'nin Rumeli gülyağı gümrüğünü önceki yıllarda iltizamla aldığı ve 1848 yılı için tekrar deruhte etmek istediğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Maliye Nezareti bu isteği, gümrüğün “ *haslat-ı sahihesini*” belirlemek için emaneten idaresine karar verildiği gerekçesiyle ret etmişti.²¹ Çukacı Aleksi, 1842-1846 yılları arasındaki bir tarihte gümrük iltizamını almış olmalıdır. Çünkü Kızanlık bölgesi gülyağı gümrüğü 1847 ve 1848 yıllarında emaneten yönetilmişti. Devlet buradan 1847 yılında 41.948 kuruş ve 1848 yılında da 33.249 kuruş gelir elde etmiştir.²²

1847 ve 1848 yıllarında gülyağı üretim miktarının tespit edilmesi, üreticilerin ve ürünlerin defterlere doğru bir şekilde kayıt edilmeleri amacıyla devlet kendi memurları vasıtasıyla gümrüğü yönetmişti. Bu yıllar gülyağının ticarî bir meta olarak değer kazandığı bir dönemdi. Artan üretimin takip edilmesi, gülyağı kaçakçılığının önlenmesi devlet gelirlerini arttıracığından, emaneten yönetimde devlet memurlarına çok iş düşüyordu. İki yıllık bu süreçten sonra Kızanlık bölgesi gülyağı gümrüğü ihaleye çıkarıldı ve 1849 ve 1850 yılları için Osman Hulusi Efendi adında bir tüccara iltizamla verildi. Osman Hulusi Efendi, Danil ismindeki gayrimüslim bir sarrafı kefil olarak gösterdi. İltizam bedelinin miktarı hakkında bir bilgi olmamakla birlikte Osman Hulusi Efendi 1849 yılı için gümrükten 49.515 kuruş hasılat elde etmişti. Ertesi yılın ilk sekiz ayında hasılat 42.298 kuruş olmuştu. Ancak bu sırada sarraf Danil bir dilekçe vererek ihalenin fes edilmesini istedi. Gerekçesi hasılatın iltizam bedelini karşılamaması ve zarar edilmesiydi.²³ Maliye Nezareti'nin durumu

²¹ BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı*, 115/99, 12 Haziran 1848 (10 Receb 1264).

²² BOA, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM)*, 26/74, 12 Ekim 1851 (28 Zilhicce 1267).

²³ *Agb.*

incelediği ve 1850 yılından kalan süre de üzerine eklenmek kaydıyla 1851 ve 1852 yılları gülyağı gümrüğünü tekrar ihaleye çıkardığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu ihaleyi Hoca Maksud kazanmış ve vakit kaybetmeden işinin başına geçmişti. Hoca Maksud birkaç aylık çalışmadan sonra iltizam bedelinin çıkarılmasının imkânsız olduğunu görmüştü. Çünkü gülyağı “*koyuna ve koltuğa sığar makuleden*” olduğundan kolaylıkla kaçırılmakta ve vergiyi tahsil etmek mümkün olamamaktaydı. Mültezim bu sebeple “*gülyağının daha kazganlardayken*” vergisinin tahsil edilmesini önermekteydi. Öneri gümrük nizamına aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmiş ve Hoca Maksud da ihaleden çekilmişti.²⁴ Bundan sonra ihaleye tekrar çıkıldığı fakat bu şartlarda hiçbir tüccar ve sarrafın ihaleye katılmadıkları görülmektedir. Bir yıl içinde iki mültezimin işten çekilmesi ve yeni açılan ihaleye talip bulunamaması yetkilileri yeni tedbirler almaya itmişti. Bunun için 1851 yılında yeniden emanet usulüne dönülerek mevcut devlet memurlarından ayrı olarak Hacı Mehmed Bey adında muteber bir kişi 300 kuruş maaşla bu işle görevlendirildi. Başta Filibe Kaymakamı olmak üzere Filibe İdare Meclisi ve Kızanlık Kazası Müdürü Hüseyin Bey yeni memura her türlü yardımı yapmakla mükellef tutuldular.²⁵ Hacı Mehmed Bey, gülyağının taktir edilme mevsiminde yerel memurlarla beraber imalatı kontrol edecek, elde edilen gülyağı miktarlarını defterlere kaydedecek ve kaçakçılığı önleyerek gümrük vergilerinin sağlıklı bir şekilde tahsil edilmesini sağlayacaktı.

Kızanlık ve çevresi gülyağı gümrük vergilerinin tahsilinde 1851 yılı ile 1852 yılının ilk altı ayı önemli bir dönüm noktası oldu. Çünkü emaneten yönetilen bu süreçte Hacı Mehmed Bey’in de çabalarıyla vergi birimi yeniden düzenlendi. Üreticiler ve üretim miktarları defterlere yeniden kaydedildi. Maliye Nezareti’ne kaçakçılığı önlemek ve vergi tahsilini kolaylaştırmak amacıyla hazırlanan bir de rapor sunuldu. Raporda gülyağı gümrük vergisi ve aşar vergisinin birleştirilmesi ve bu vergilerin gül kazganlardayken üreticilerden tahsil edilmesi önerilmekteydi. Oysa daha önceden bazı tüccarlar tarafından da dile getirilen buna benzer istekler gümrük nizamına aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmişti. Maliye Nezareti gümrük vergisinin aşarla birleştirilmesini ve tamamen üreticilerden alınmasını uygun görmedi fakat mültezimi teşvik etmek

²⁴ BOA, C.M, 202/8342, 11 Mayıs 1851 (10 Receb 1267); BOA, İ. MVL, 214/7083, 3 Temmuz 1851 (4 Ramazan 1267).

²⁵ BOA, C.M, 197/8180, 30 Mayıs 1851 (29 Receb 1267); BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Meclisi Vâlâ Evrakı, 43/57, 20 Temmuz 1851 (21 Ramazan 1267); BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı, 39/61, 20 Temmuz 1851 (21 Ramazan 1267).

için satılan ürünlerin vergisinin tüccardan tahsil edilmesine, satılmayanların sene sonunda tespit edilerek vergisinin üreticiden alınmasına karar verdi. Karar Padişah iradesiyle yürürlüğe girmiştir.²⁶

Yapılan düzenlemeler kısa sürede etkisini gösterdi. Önceleri Kızanlık ve çevresi gülyağı gümrük iltizamını alma konusunda isteksiz olan tüccarların, mültezimin vergi tahsilini kolaylaştıran bu düzenlemeler sayesinde konuya yeniden ilgilerinin arttığı görülmektedir. Nitekim belgelerde Bakırzâde ya da Tacirzâde lakabıyla anılan mültezim Mehmed Efendi 1852 yılı için ihaleye çıkarılan gülyağı gümrüğünü beş bin kuruş artırarak 75 bin kuruş bedelle almayı kabul etmişti.²⁷ İhaleye girmekte geciktiği anlaşılan Karlovalı Osman Ağa adında başka bir müteşebbis birkaç arkadaşı ile bir şirket kurmuş ve iltizamı almak için Edirne'ye gelmişti. Osman Ağa, mültezim Mehmed Efendi ile görüşerek anlaşmış ve iltizamı üzerine almak için yetkililere başvurmuştu. Osman Ağa'nın teklifi 100 bin kuruştur. Bunun 90 bin kuruşu Mehmed Efendi'ye ve 10 bin kuruşu da hazineye bırakılacak miktardır. Böylelikle Mehmed Efendi uğraşmadan 15 bin kuruş kâr elde etmekte ve hazine de fazladan 10 bin kuruş kazanmaktaydı.²⁸ Yeni teklif Meclis-i Vâlâ tarafından görüşülerek kabul edildi. Çıkan irade-i seniyye ile Osman Ağa'nın mültezimliği onaylandı.²⁹ Böylelikle Karlovalı Osman Ağa 1852 yılında bölgenin gümrük vergisini topladı. Belgelerden Kızanlık bölgesi gülyağı gümrük iltizamının 1853 ve 1854 seneleri için yeni bir mültezime verildiği anlaşılmaktadır. İstabl-ı Amire payeli Şerif Bey 1853 ve 1854 iltizamlarını her yıl için 115 bin kuruştan toplam 230 bin kuruş bedelle üzerine aldı. Mültezimin kefil olarak gösterdiği kişi Komanko Bazargan adında bir gayrimüslim idi.³⁰

Görüldüğü gibi emanet yönetimiyle vergi biriminin yeniden düzenlenmesi ve idarenin kaçakçılığı önleyen tedbirler alması devlet gelirlerinin artmasını sağlamıştı. 1847 ile 1854 yılları arasında devletin kazancı neredeyse üçe katlanmıştı. Buna bölgede yeni oluşturulan gül bahçeleri sayesinde gülyağı

²⁶ BOA, *İ. MVL*, 241/8698, 9 Ağustos 1852 (22 Şevval 1268); BOA, *C.M.*, 107/4747, 10 Ağustos 1852 (23 Şevval 1268). Kızanlık bölgesinde yaklaşık 140 köyde gülyağı üretilmekteydi. Gülyağı pazarı Kızanlık kasabasında kurulur ve tüccarlarda ürünü buradan temin ederlerdi. Agop Zakaryan, *Gül ve Mahsûlâtı*, İzmir 1311, s.159.

²⁷ BOA, *Meclis-i Vâlâ (MVL)*, 333/22, 17 Ekim 1852 (3 Muharrem 1269); BOA, *İ. MVL*, 250/9178, 1 Kasım 1852 (18 Muharrem 1269).

²⁸ BOA, *MVL*, 334/29, 19 Ocak 1853 (8 Rebiyülahir 1269).

²⁹ BOA, *İ. MVL*, 260/9770, 20 Temmuz 1853 (13 Şevval 1269).

³⁰ BOA, *MVL*, 335/80, 4 Mayıs 1853 (25 Receb 1269); BOA, *İ. MVL*, 273/10577, 17 Mayıs 1853 (8 Şaban 1269).

üretimindeki artışın ve gülyağının piyasa fiyatının yükselmesinin katkı sağladığı muhakkaktır. Fakat bu kadar kısa sürede hazineye giren para miktarındaki anormal çoğalmanın gerçekte vergi bölgesinde yapılmış olan ıslahatla ilgili olduğu sanılmaktadır. Gülyağının imalat safhasındayken kontrol altına alınması, üretilen gülyağının konulduğu şişelerinin mühürlenmesi ve bunların doğru bir şekilde defterlere yazılması, kolcular vasıtasıyla her türlü kaçakçılığın önlenmesi vergilerin daha düzenli bir şekilde toplanmasını sağlamış olmalıdır.

Alınan tedbirler sayesinde devlet gelirleri artmakla birlikte vergi tahsili konusunda bazen aşırıya gidildiğine dair bilgiler de bulunmaktadır. Nitekim bir belgeden anlaşıldığına göre Avrupalı tüccarlardan Nikolaki Enzuniyari, satın alıp gümrük vergisini ödemediği gülyağları için Filibe’de tekrar gümrük vergisi talep edildiğini, işlerinin bu sebeple aksadığını ve mağdur olduğunu bildirmektedir.³¹ Aslında gümrük vergisi alındığında tüccarın eline bir “*eda tezkiresi*” verilirdi. Tüccar da bunu diğer gümrüklerde gösterir ve yeniden vergi talep edilmesinin önüne geçerdi. Belgede tüccarın elinde tezkire olduğuna dair bir kayıt bulunmuyor muhtemelen problem bununla ilgili olmalıdır. Bir başka belgede Kızanlık gülyağı üreticilerinden Bovatça Hırsto, Botça İvan ve Nikola İlya adlı gayrimüslimlerin verdikleri bir dilekçeden bahsediliyor. Dilekçede, mültezimin kendilerinden iki kat fazla gümrük vergisi aldığını bildiren üreticiler bu kişiden şikâyetçi oluyorlar.³² Bu belgelerde haksız vergi talepleriyle alakalı hususlardan söz edilmektedir. Anlaşılmaktadır ki, gerek devlet memurları gerekse mültezimler işlerinde yer yer aşırılıklar gösterebilmekteydiler.

İncelenen dönemde Kızanlık ve çevresinde gül yetiştiriciliğini yaygınlaştırmak ve gülyağı üretimini artırmak amacıyla devletin özendirici teşvikler sağladığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Gerçekleşen ürün artışının Avrupa itriyat sanayisinin taleplerinden kaynaklandığı, devletin gül üreticiliğini teşvik eden planlı bir tarım politikasının bulunmadığı görülmektedir. Devletin bu sektöre ilgisi, vergi gelirlerini artırmak amacıyla yukarıda anlatılan bazı idarî düzenlemeler yapmakla sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte 1860 yılında iltizamın kaldırılması³³, 1861’de gümrük vergilerinin %8’e düşürülmesi ve 1874 yılında

³¹ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayât Evrakı (A. MKT. UM), 141/25, 4 Ocak 1853 (23 Rebiyülevvel 1269).

³² BOA, A. MKT. UM, 210/4, 7 Ekim 1854 (14 Muharrem 1271).

³³ Tarım sektöründe iltizam usulünün kaldırılması gümrük vergileri için söz konusudur. Oysa aşar vergileri bu yöntemle toplanmaya devam edecektir. Bkz. Donald Quataert, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 2008, s. 49.

da iç gümrüklerin tamamen kaldırılması, gül üreticileri için olumlu kararlar olmuştur.

Fakat Osmanlı Devleti'nde gül tarımının yapıldığı alanların bir kısmının, 1878 yılında kurulan Bulgar Prenslığı'ne bırakılması, ardından 1885 yılında Kızanlık bölgesini içine alan Doğu Rumeli topraklarının da bu prensliğe katılmasıyla³⁴ devlet, önemli bir ihraç ürününden mahrum kaldı. İşte bundan sonra planlı bir gül üretim politikası oluşturularak, teşviklerle gül üretimi özendirilmeye çalışıldı. Bu politikaya bağlı olarak ülkede gül yetiştirmeye elverişli bölgeleri tespit etmek, gülcülük sanatını ve modern tarım usullerini vatandaşlara öğretmek amacıyla vilayetlerde memurlar görevlendirildi. Üreticilere gül fidanları ile gülyağı taktirine yarayan imbikler ve yağların konulacağı şişeler gönderildi ve onlara bazı vergi kolaylıkları getirildi. Ayrıca Avrupa piyasasında Bulgaristan gülyağları ile rekabet etmek için girişimlerde bulunuldu. Şehbenderlikler aracılığıyla önemli itriyat fabrikalarıyla bağlantılar kuruldu.³⁵ Bu sayede kısa zaman sonra Isparta ve Burdur bölgeleri, dünyanın en önemli gülyağı üretim merkezleri hâline gelmişlerdir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde kara-hudut ve sahil gümrükleri yanında ülke içerisinde bölgeler arasında mal-ürün mübadelesinin vergilendirildiği iç gümrük noktaları erken dönemlerden itibaren meydana getirildiler. Zamanla sayıları artan iç gümrükler, devletin önemli bir vergi kaynağını oluşturmaktaydı. Tanzimat Dönemi ile birlikte ülkede ticarî bütünleşmeyi sağlama ve yeni kurulan işletmelere ucuz hammadde temin etme gerekçeleriyle bu gümrüklerin kaldırılması bir devlet politikası hâline geldi. Fakat diğer taraftan devletin içerisinde bulunduğu ekonomik kriz durumu, hazineye sıcak para girişi sağlayan iç gümrükler konusunda radikal kararlar alınmasını engellemekteydi. Dolayısıyla dönemin sonuna kadar iç gümrüklerin bir kısmı varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı belgelerinden anlaşıldığına göre Kızanlık, Eski Zağra, Yeni Zağra ile Filibe merkez ve köylerinde üretilen gülyağlarının başka bir mahalle satılması durumunda devletin talep ettiği amediyye ve reftiyye vergilerini tahsil etmek için bir vergi biriminin oluşturulduğu görülmektedir. Bölgenin gülyağı

³⁴ Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885)*, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara 1986, s. 187-188.

³⁵ Mehmet Yılmaz, agm, s. 757-760.

gümrük vergileri bazen emanet yönetimi denilen bir metotla devlet memurları aracılığıyla toplanmış, bazen de bir müteşebbise iltizama verilerek mültezimlerce tahsil edilmişti. Emanet yönetimi, gümrüğün gerçek hasılatının tespit edilmesi ya da istekli mültezim bulunamaması durumlarında tercih edilmekteydi. Kızanlık ve çevresi gülyağı gümrük vergileri 1851 ve 1852 yıllarında bu yöntemle tahsil edildi. Bunun için görevli devlet memurlarından ayrı olarak Hacı Mehmet Bey adında muteber bir kişi bu işin başına getirildi. Anlaşıldığına göre Mehmet Bey sadece ilgili vergiyi toplamadı aynı zamanda vergi birimini yeniden düzenledi. Sayım yapılarak gül üreticilerinin isimleri ve üretim miktarları yeniden defterlere kaydedildi. Kaçakçılığı önleyici tedbirler alındı. Satılan gülyağlarının vergileri tüccardan alınırken elde kalanların vergisi üreticilerden talep edilmeye başlandı. Böylece müteşebbisler gümrük iltizamına daha çok ilgi göstermeye başlamışlardır.

Kızanlık ve çevresinde üretilen gülyağı, 19 yüzyılda gelişen Avrupa itriyat fabrikaları için önemli bir ürün hâline geldi. Tüccarların artan talepleri bölgede gül yetiştiriciliğinin gelişmesini ve dolayısıyla elde edilen gülyağı miktarının artmasını sağladı. Gerek ürün miktarındaki çoğalma gerekse vergi biriminde yapılan düzenlemeler sayesinde 1847-1854 yılları arasında devletin gümrük gelirleri üç kat artmıştır.

Bu dönemde devletin gül yetiştiriciliğini teşvik eden planlı bir tarım politikasının olmadığı görülmektedir. Fakat gül üretim merkezlerinin bağımsızlığını kazanan Bulgaristan toprakları içerisinde kalması sebebiyle devlet, 19. Yüzyıl sonu ve 20 yüzyıl başlarında ülke topraklarında gülcülüğü geliştirmeye çalışmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Evkaf: 383/19427.

Cevdet Maliye: 107/4747, 195/8089, 197/8180, 202/8342, 679/27856.

İrâde Dâhiliye Nezâreti: 754/61600.

İrâde Meclis-i Vâlâ: 46/890, 214/7083, 241/8698, 260/9770, 273/10577.

Meclis-i Vâlâ: 333/22, 334/29, 335/80.

Sadaret Mektûbi Kalemi Evrakı: 115/99.

Sadaret Mektûbi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı: 43/57.

Sadaret Mektûbi Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı: 39/61.

Sadaret Mektûbi Kalemi Umum Vilâyât Evrakı: 141/25, 210/4.

Sadaret Mektûbi Mühimme Kalemi Evrakı: 26/74.

Kitap ve Makaleler

ACATAY, Abdulfafur, *Gül ve Gülyağı*, Özyayın Matbaası, İstanbul 1969.

Agop Zakaryan, *Gül ve Mahsûlâtı*, İzmir 1311.

BAYTOP, Turhan, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Yağ Güllü Yetiştirilmesi ve Gülyağı”, *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni (Gül Özel Sayısı)*, Anadolu Üniversitesi Tıbbi Bitkiler Araştırma Merkezi Yayını, Eskişehir 1990, S. 4, s. 8-10.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.

--- “İltizam” DİA, C. 22, s. 154-158.

GUENTHER, Ernest, *Gülyağı*, (Çev. Mahir Çolakoğlu), Türk Standartları Enstitüsü Yayını, Ankara 1964.

Gülistan Tesis ve Tımarına ve Gül Yağı Taktîr ve İmâline Dâir Risâle, Kader Matbaası, İstanbul 1328, s. 3.

KARATAŞ, Yakup- Uğuz, Sacit, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönem İç gümrük Rejimi ve Bunun Taşradaki Yansımaları: Erzurum Örneği”, *History Studies*, Volume:4 Issue:2, Temmuz 2012, s. 213-225.

KEYDER, Çağlar, “Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. III, s.642-652.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Gümrük”, DİA, C.14, s. 263-268.

QUATAERT, Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 2008

ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, Ankara 1990.

OĞUZ, Süleyman, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885)*, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara 1986.

OROZOFF, P.İ., *The Rose Its History*, Kazanlık 1906.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 19 Teşrin-i Evvel 1324, S. 24.

Kerim Sarıçelik

TOPRAK, Zafer, “Tanzimat’tan Sonra Dış İktisadî Politika”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. III, s.668-671.

YILMAZ, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Gülcülük ve Gülyağcılık”, *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler Kitabı*, (7-9 Nisan 1999), Konya 2000, s. 753-761.